

ЗМІНА ПАРАДИГМИ РОЗВИТКУ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ЯК ВИМОГА ЧАСУ

Олександр Сагалаков

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Стаття присвячена філософському аналізу розвитку науки і освіти в Україні, зокрема автором критикується опір в розбудові науково-освітніх процесів на традицію радянської системи розвитку даної сфери людської життєдіяльності. Підкреслюється, що апеляція в модернізації до радянської системи освіти тільки загострює і без того кризову ситуацію в даній галузі.

Ключові слова: модернізація, рівень освіти, система суспільних відносин, інновації розвитку освіти.

Сагалаков Александр. Смена парадигмы развития образования в Украине как требование времени.

Статья посвящена философскому анализу развития науки и образования в Украине, где автором критикуется идея использования в этом процессе традиций советской образовательной системы. Подчеркивается, что апелляция в модернизации к советской системе образования лишь усложняет и без того кризисную ситуацию в данной отрасли.

Ключевые слова: модернизация, уровень образования, система общественных отношений, инновации развития образования.

Sagalakov Oleksander. Changing the paradigm of education development in Ukraine as a requirement of time.

The modern stage of the development of Ukraine is gaining the independence; the leading concept of Ukrainian society life is the modernization, the essence of which was to change the social life in an evolutionary way, transforming the basic foundations of Soviet society.

Modernization is considered as the self-development of capitalism, on the other hand, the modernization of the post-Soviet society, which is an industrial extension of the semi-feudal society of the Russian Empire with its characteristic features. That is, instead of the theory of a revolutionary break-up and a qualitative change in the whole system of social relations, the modernization of society was planned, which was not intended of modernization according to its basic principles.

This led to constant social upheaval, the formation of an oligarchic system of authority in Ukraine, and the periodic confrontation of authority with the people. This is particularly acute in the field of education and science, where the theory of modernization has had a significant impact and had certain objective preconditions.

The beginning of the 90s of the twentieth century characterized by a low level of education, which is connected to the deteriorating staffing of teachers and educators of higher education institutions, and a large number of private institutions.

For the Soviet system of education, the following features were specific: education was sufficiently adequate for an industrial, totalitarian, closed ideologized society, which led to a significant backlog of Soviet education, science and technology from the West. And technological lag influenced the development of science and education, because the latter largely depend on the level of development of production. Another harmful rudiment of the Soviet system of education is the use of the experience of Soviet teachers. In the country, the whole system of social relations, values, ideologues has radically changed, and in the system of education, the principles and methods of Soviet pedagogy continue to be imposed. Another problem of Soviet education is the very weak inclusion and interaction with the world educational process, with the achievements of world science.

For the transformation of national education, it is necessary to raise the prestige of the teacher, the educator, the scholar, effective interaction with the European and world educational space, financing innovative directions of education development and motivation of the creative personality.

Key words: modernization, level of education, system of social relations, innovation of education development.

З моменту отримання Україною незалежності домінуючою концепцією розвитку всіх сфер життєдіяльності українського суспільства виступає концепція модернізації, суть якої зводилася до того, щоб змінити суспільне життя еволюційним шляхом, удосконалюючи і трансформуючи базисні основи радянського суспільства. Основним ідеологом і теоретиком концепції модернізації українського суспільства виступив Микола Михальченко, який розглядав «модернізацію як синонім усіх процесів удосконалення суспільства. Вона розглядається ним як творчо-перетворювальна функція розвитку, що є необхідною умовою соціального існування» (див. «Вікіпедія», стаття «Модернізація» або робота М. Михальченка «Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы» [1]. Але в

тій же статті «Вікіпедії» підкреслюється, що «модернізація тісно пов'язана з капіталізмом, по суті капіталізація і модернізація в західних суспільствах були одним і тим же процесом» (більш детально дивіться Штомка П. «Социология социальных изменений» [4]).

Як бачимо, виникає суперечність між модернізацією як саморозвитком капіталізму і модернізацією пострадянського, так званого соціалістичного суспільства, яке по суті було індустріальним продовженням напівфеодального суспільства Російської імперії, з його одержавленням всіх сфер людського життя, з практичною відсутністю демократії, з напівфеодальною політичною системою, напівфеодальними виробничими відносинами, напівфеодальним принципом оплати праці (що держава «пожалує») тощо. Тобто замість теорії

революційного зламу і якісної зміни всієї системи суспільних відносин була запропонована модернізація всіх сфер життєдіяльності суспільства, яке за своїми базовими принципами модернізації не підлягало.

Практична ж спроба реалізації теорії модернізації пострадянської системи суспільних відносин привела до постійних суспільних потрясінь, формування в Україні олігархічної системи влади, що приводить до періодичних протистоянь влади з народом (рух «Україна без Кучми!», помаранчевий майдан, революція гідності). Тобто сьогодні ми можемо однозначно сказати, що принципи модернізації в українському суспільстві не спрацювали ні в одній сфері його життєдіяльності.

Слід відмітити, що розвиток концепції модернізації в освітній сфері мав і певні об'єктивні передумови. На початку дев'яностих років рівень освіти в Україні порівняно з радянським періодом почав різко падати. Основною причиною такого падіння було різке погіршення кадрового складу вчителів і викладачів вищих навчальних закладів, обумовлене перш за все просто жалюгідним матеріальним забезпеченням даних категорій населення. Особливо болюче це вдарило по середній школі, з якої пішли найбільш підготовлені, найбільш готові до змін молоді вчителі. Вища школа за рахунок введення платних місць на престижних спеціальностях, можливості викладачів підробляти у недержавних вищих навчальних закладах, які десятками відкривалися в той час, а також не будемо кривити душею певних поборів з студентів, змогла на певний час втримати кадри. Але це відбувалося тільки до початку нульових, коли ввели 90% пенсійне забезпечення професорсько-викладацького складу. Основна маса «старих» викладачів пішла на пенсію. А найбільш талановита молодь не бачила своєї життєвої перспективи у викладацькій діяльності, так як вона не давала можливостей для задоволення її матеріальних потреб. Необхідно підкреслити, що навіть у найбільш «ситі» в нашій країні 2007-2008 роки середня зарплата професорів, не говорячи вже про інших викладачів, була нижче середньої у промисловості [3].

Як результат, рівень викладацького складу закладів вищої освіти значно понизився, що відповідно відбилося на рівні вищої освіти в цілому. Якщо до цього додати велику кількість недержавних навчальних закладів, що отримали державну акредитацію, багато з яких не мали і не мають до сих пір ні відповідної матеріально-технічної бази, ні відповідного рівня кваліфікованих фахівців, то стає зрозумілим, що рівень випускників закладів вищої освіти

сьогодні значно нижчий, ніж у радянський період.

Окрім того, катастрофічно понизився науковий рівень кандидатських та докторських дисертацій, що захищаються в останні 25 років. Порівняно з радянськими часами рівень кандидатських дисертацій впав до рівня міцних дипломних робіт того часу, а рівень докторських часто поступається рівню кандидатських дисертацій радянського періоду. Абсолютно штучні і абсолютно нерозумні спроби ВАКУ впливати на даний процес привели тільки до зворотного результату. Наприклад, введена норма для докторської дисертації в 20 статей призвела до того, що захистити відповідну ступень могли не ті хто більш талановитий і розумний, а ті хто мав більш зв'язки та фінансові можливості. Тому в Україні кандидатами і докторами наук стали практично всі чиновники-високопосадовці, причому як правило в галузях науки, які далекі від їх базової освіти. Тобто наукові ступені почали попросту купуватися за гроші або отримувати завдяки своєму службовому становищу. Автор пропонує класичний і характерний приклад карколомної наукової кар'єри людини, яка пов'язана з освітою - бувшого ректора Державної податкової академії Мельника Петра. В 1996 році він заочно отримав вищу освіту за спеціальністю «економіка», а на початку нульових уже був доктором економічних наук, такий собі «геній-економіст», талант якого як вченого економіста розкрився, коли йому було більше 40 років. Безумовно це сарказм автора, але він ще раз підкреслює той маразм, який відбувався і на жаль відбувається в нашій науково-освітній сфері. Щоб переконатися в наявності даного маразму (інший термін тут підібрати важко) відкрийте сторінку Петра Мельника у «Вікіпедії» й прочитаєте, що він є автором більше ста наукових робіт з економіки. Будь яка людина, яка більш-менш знайома з науковою діяльністю знає, що за п'ять років не просто навіть захистити дисертацію кандидата наук, не маючи базової освіти в даній галузі науки, не говорячи вже про докторську дисертацію.

Для підтвердження низького рівня середньої освіти автор скористується соціологічними дослідженнями, проведеними у дев'яностих та нульових роках Центром соціологічних досліджень Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Всеукраїнською соціологічною службою. Опитування старшокласників і студентів перших курсів показало (студентам ставилися питання не з тих дисциплін, які вони склали при вступі до закладу вищої освіти: студентам гуманітарних факультетів з географії та біології, студентам

природничих факультетів з географії та історії тощо), що більше половини з них не мають елементарних знань з географії, історії, біології, фізики тощо. Так, у соціологічному опитуванні, проведеному Всеукраїнською соціологічною службою в 2007 році, учням одинадцятих класів задавали прості запитання з географії та історії. Наприклад: «На якому континенті знаходиться Аравійський півострів?» чи «Коли почалася і закінчилася перша світова війна?». Як результат, більше половини опитаних не змогли дати правильної відповіді на поставлені запитання.

Як бачимо в умовах тотального падіння рівня освіти апеляція до модернізації радянської системи освіти мала об'єктивне підґрунтя. Але звернення до модернізації радянської системи освіти мала значну методологічну помилку. Дана апеляція не враховувала низку дуже важливих факторів, по-перше, що радянська система освіти була хорошою для індустріального суспільства, по-друге, вона була хорошою для тоталітарного, закритого, ідеологізованого суспільства, кожен член якого мав кваліфіковано виконувати певні функції на користь держави. Звідси значна роль і розгалужена система в даному суспільстві професійно-технічної і середньої спеціальної освіти, які масово поставляли робочу силу та спеціалістів нижчої ланки (майстрів, «прорабів» тощо) в індустріальне виробництво. Крім того, необхідно відмітити, що в радянському суспільстві праця вчителя і особливо викладача ЗВО вважалася досить престижною. Окрім того ця праця добре за радянськими мірками оплачувалася. Середня заробітна плата вчителів була вищою, ніж середня заробітна плата по країні в цілому. До того ж багато вчителів працювали на півтори, а у сільських школах і на дві ставки. Заробітна плата викладацького складу була значно вище середньої по країні. Професор отримував втричі більше, ніж середньостатистичний громадянин Радянського Союзу, а доцент - вдвічі.

Методика підготовки спеціалістів з вищою освітою була закладена у тридцяти-післявоєнні роки минулого століття, коли людей з вищою освітою катастрофічно не вистачало. Тому і відбувалася підготовка такого-собі фахівця широкого профілю з вищою освітою. Наприклад: людина за спеціальністю «інженер» могла бути і інженером-технологом, і інженером-конструктором, «юрист правознавець» міг бути - суддею, адвокатом, прокурором, юристом-консультантом на виробництві, слідчим в міліції тощо, вчителі як правило також мали дві спеціальності - вчитель математики і фізики, вчитель біології і хімії, вчитель фізкультури і трудового навчання тощо, «філософ» міг викладати у вищому навчальному закладі -

суспільну філософію, етику, естетику, науковий атеїзм, логіку тощо, «лікар», який навчаючись в інтернатурі міг стати ким завгодно - і хірургом, і кардіологом, і невропатологом, і рентгенологом, і ендокринологом тощо. Дивлячись на дану систему підготовки спеціалістів за схемою: знаю про все по «трішки» і ні про що конкретно, стає зрозумілим чому серед вихідців «хвалені» радянської системи освіти так мало лауреатів Нобелівської премії.

Окрім того дуже великої шкоди розвитку освіти і науки в Радянському союзі завдала ідеологізація всіх сфер суспільного життя. Тому деякі науки довго не вписувалися у концепцію пролетарського комунізму. Так, кібернетика, генетика, соціологія довго вважалися продажними дівками капіталізму, що привело до значного відставання радянської освіти, науки, а значить і технологій від країн Заходу. А технологічне відставання з іншого боку негативно впливало на розвиток науки і освіти, бо останні значною мірою залежать від рівня розвитку виробництва [2].

Реалізуючи на практиці принципи модернізації радянської освітньої системи, в ній залишилися найбільш реакційні зразки, що нівелювали певні її позитивні сторони. По-перше, в навчальних закладах залишилась казенщина, зарегаментованість, показовість. Цьому сприяє і сама система побудови освіти в Україні. Автору до сих пір не зрозуміло, яку роль виконують, наприклад, районні відділи освіти. Це явний рудимент ідеологізованої радянської системи, який не допомагає, а заважає працювати школам, примушуючи керівництво шкіл займатися не покращення навчального і виховного процесу, а готувати безкінечні звіти про свою діяльність контролюючому органу. Причому контроль за навчально-виховним процесом дуже часто відбувається в «кращих» традиціях радянщини. Так заступник директора однієї з київських шкіл отримала догану за те, що новорічне свято в її школі проводив Дід Мороз, а не Санта Клаус. Постає просте риторичне питання «Для чого ідеологізувати дитяче свято?»

Захисники збереження районних органів освіти приведуть доводи, що через них іде фінансування і методична допомога школам. По-перше, фінансування можуть школи отримувати напряму, що значно зменшить корупційну складову з розкрадання бюджетних коштів, що є характерним для нашої дійсності. По-друге, методичну допомогу вчителям набагато більше можуть здійснити науко-дослідні центри (групи, кабінети), діяльність яких постійно вивчати, аналізувати і розповсюджувати кращі зарубіжні, вітчизняні, регіональні і місцеві зразки викладання окремих дисциплін, так і навчально-

виховного процесу в цілому. Тому краще направити кошти, які витрачаються на утримання районних відділів освіти на розвиток таких центрів. І методичну допомогу школи отримуватимуть більш якісну, і формалізму в навчально-виховному процесі буде менше. Чи багато хто з наших вчителів знає про найкращі світові системи освіти або корисний досвід лідерів світового освітнього процесу. Їх вивчення, ґрунтовний аналіз та адаптація до умов України, враховуючи ментальні, культурні та психологічно-емоційні особливості нашого народу, дала б можливість планувати і розвивати освітній процес уникаючи можливих помилок.

Інший шкідливий рудимент радянської системи освіти - це використання досвіду радянських педагогів. В країні кардинально змінилася вся система суспільних відносин, цінностей, ідеологем, а нам продовжують нав'язувати принципи і методи радянської педагогіки. Чого варта апологетика А.Макаренка і його «Педагогічної поеми». Вже давно пора в Україні позбутись в освітньому процесі макарівщини, яка базується на принципах і методах виховання колоністів (потенційних малолітніх злочинців) в «колективі і через колектив», який не дає можливості формувати вільну незалежну творчу особистість з власним сприйняттям світу, а сприяє формуванню безликої зазомбованої людини-солдата, яка завжди готова виконувати накази держави. Дана система виховання є найкращим засобом перетворення людини у державного холопа, чому її так палко підтримувала і насаджувала радянська ідеологія та радянська держава. Зараз численні «макарівці» почнуть апелювати до того, що педагогіку А.Макаренка признають у всьому світі. Так, не буду заперечувати, але її використовують для роботи з «важкими» підлітками, які схильні до девіантної поведінки. Натомість ми говоримо про розвиток освіти в країні, а не про профілактику підліткової злочинності (для цих цілей вона має певне місце, але також не є абсолютною).

Слід також відмітити, що навіть недержавна освіта в Україні розвивалася радянським екстенсивним шляхом. Тобто в країні відкрилася значна кількість багатопрофільних вищих навчальних закладів університетського типу з великою кількістю факультетів, які проводили підготовку фахівців за престижними спеціальностями: юристи, економісти, філологи з іноземних мов, міжнародні відносини тощо. Мало того, що вони не мали відповідних кваліфікованих кадрів для цього (що автор вже відмічав), так вони в погоні за прибутками повторили помилки державних вищих навчальних закладів, викидаючи на ринок праці

слабо підготовлених неконкурентоспроможних фахівців. І як результат більшість з них не витримала конкуренції державних університетів. Автор, навпаки, бачить перспективу в розвитку недержавної вищої освіти шляхом створення невеликих спеціалізованих (на дві-три суміжні спеціальності) на затребуваних на ринку праці професіях навчальних закладів, які будуть готувати висококваліфікованих, конкурентоспроможних з вузькою спеціалізацією професіоналів. Наприклад, не просто політологів, а політмаркетологів або політтехнологів тощо.

Взагалі проблема конкурентної спроможності фахівців на ринку праці є однією з найбільших проблем радянської традиції. Як уже відмічалось радянські вищі навчальні заклади, а продовжуючи їх традицію й українські не готують висококваліфікованого конкурентоспроможного фахівця, якого вимагає сучасне суспільство.

Проаналізувавши програму підготовки соціологів в Київському Національному університеті імені Тараса Шевченка ми дійшли висновку, що тільки близько половини даної програми відповідає підготовці кваліфікованих, конкурентоздатних на ринку праці спеціалістів соціологів. Причому з точки зору набуття професійних фахових навичок майбутніми соціологами програма навіть погіршилася у порівнянні з дев'яностими роками, коли соціологічна практика для магістрів і спеціалістів проводилася двічі на третьому і випускному курсах, а зараз залишилася лише на третьому курсі, а на випускних курсах її замінили педагогічною практикою з методики викладання соціології. Фактично на факультеті готують майбутніх безробітних з токи зору зайнятості за фахом, так як викладання соціології в закладах вищої освіти (за виключенням тих, де готують соціологів) обмежена дуже маленьким курсом соціології, а скласти конкуренцію на ринку комерційних соціологічних послуг вони не можуть в силу своєї низької кваліфікаційної підготовки. Це вина системи освіти, показник її повної неспроможності, яка «підготувала» фахівця таким чином, що людина за профілем своєї спеціальності не може працювати. Тому в країні сьогодні значна частина людей з вищою освітою працює не за фахом своєї спеціальності, отриманої у закладі вищої освіти.

Ще одна проблема радянської освіти - дуже слабе включення і взаємодія із світовим освітнім процесом, з досягненнями світової науки. Однією з причин даного явища є слабе знання випускниками шкіл і вищих навчальних закладів іноземних мов. Радянський рівень іноземної - читаю і перекладаю з словником був достатнім для закритого тоталітарного суспільства, але

сьогодні в період глобалізації всіх суспільних процесів і освітньо-наукового в тому числі є повним анахронізмом минулого століття. Тому впровадження посиленого інтенсивного вивчення іноземних мов і в школі, і в університетах є першочерговим завданням. В школах уроки іноземної мови повинні бути кожен день, а у вишах - викладатися на рівні профільної спеціальності протягом всього терміну навчання студента. Враховуючи наше значне відставання в науково-освітньому процесі тільки добре володіючи іноземною мовою учні й студенти матимуть доступ до передових наукових знань, включатися хоча б на рівні пізнання в сучасний науковий процес, що дасть можливість з часом стати і його суб'єктом.

Головною ж проблемою розвитку освіти і науки в Україні є підняття престижу вчителя, викладача, вченого. Але в умовах ринкових відносин цього не можна зробити без відчутного підвищення заробітної плати вчителям, викладачам, науковцям, бо в капіталістичному суспільстві соціальний статус людини визначається рівнем його матеріального становища. Тому першочерговим завданням суспільства є значне підвищення заробітних плат працівникам освітньо-наукової сфери. На першому етапі потрібно вийти хоча б на радянський принцип оплати праці працівників даної сфери. Тобто вчитель повинен отримувати зарплату вище за середню у промисловості (якраз

у промисловості, а не середньої в країні, яка дуже низька) в країні, доцент і відповідний науковий співробітник вдвічі вищу, а професор і науковець його рівня втричі вищу. Окрім того, варто було б ліквідувати стипендії спочатку академікам галузевих академій (НАПН, НАМН тощо), а потім академікам і Національній академії наук (особливо якщо врахувати той факт, що більшість наших академіків на сьогоднішній день не стільки є видатними вченими, як адміністраторами від науки) і направити отримані кошти на фінансування грантів для вчителів-новаторів, а також для наукових колективів і осіб, які дійсно роблять вклад в розвиток науки і сучасних технологій. Це дасть змогу залучити до науково-освітньої діяльності талановиту молодь, яка зараз не бачить перспектив праці в даній сфері суспільного життя. Бо не можна залучити до науково-освітньої діяльності людину, якщо дрібний бізнес (наприклад перепродаж на українському ринку китайських аксесуарів до смартфонів приносить прибуток в тисячу доларів, а робота професором втричі менше) приносить значно більше матеріальної вигоди, ніж робота вчителем чи викладачем.

Таким чином, для того щоб українська наука і освіта не залишилась на обочині глобального науково-освітнього процесу вже сьогодні необхідно приступити до кардинальної якісної зміни методології і методів її розвитку.

Список использованных источников

1. Михальченко М. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы. – К.: Институт социологии НАН Украины. – 2001. – 440 с.
2. Михальченко М., Андрущенко В. Украина разделенная в себе: от Леонидии к Виктории. Т.1. – К.: ИПиЭНИ имени И.Ф.Кураса НАН Украины, 2012.-584 с.
3. Філософсько-антропологічні виміри глобальних трансформацій: Монографія колективу авторів /Наук. ред. Власова Т.І. – Дн-вськ: Вид-во Маковецький, 2012. – 384 с.
4. Штомка П. Социология социальных изменений -М.: Аспект Пресс, 1996.- С. 9 – 45.

Відомості про авторів:

Сагалаков Олександр Борисович
аспірант кафедри історії, археології і філософії,

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Мелітополь, Україна)

Рецензент:

доктор філософських наук,
професор Білогур В.Є.

References

1. Mihal'čenko M. Ukrainское obšestvo: transformaciâ, modernizaciâ ili limitrof Evropy. – K.: Īnstitut sociologĭi NAN Ukraini. – 2001. – 440 s.
2. Mihal'čenko M., Andrušenko V. Ukraina razdelennaâ v sebe: ot Leonidii k Viktorii. T.1. – K.: IPiÈNI imeni I.F.Kurasa NAN Ukrainy, 2012.- 584 s.
3. Filosofov's'ko-antropologični vimiri global'nih transformacij: Monografiâ kolektivu avtoriv /Nauk. red. Vlasova T.Ī. – Dn-vs'k: Vid-vo Makovec'kij, 2012. – 384 s.
4. Štomka P. Sociologiâ social'nyh izmenenij -M.: Aspekt Press, 1996.- S. 9 – 45.

Information about the authors:

Sagalakov Oleksander
Postgraduate of History, Archaeology
& Philosophy Department,
Bogdan Khmelnytsky Melitopol
State Pedagogical University (Melitopol, Ukraine)

Reviewer:

Doctor of Philosophical Sciences,
Professor Bilogur V.E.